

's-Hertogenbosch, een onneembare stad midden in een meer

Hulpverlening en preventie tijdens watersnoden

1740-1795

FRANCIEN VAN DEN HEUVEL

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
29:1 (2020) 3-9

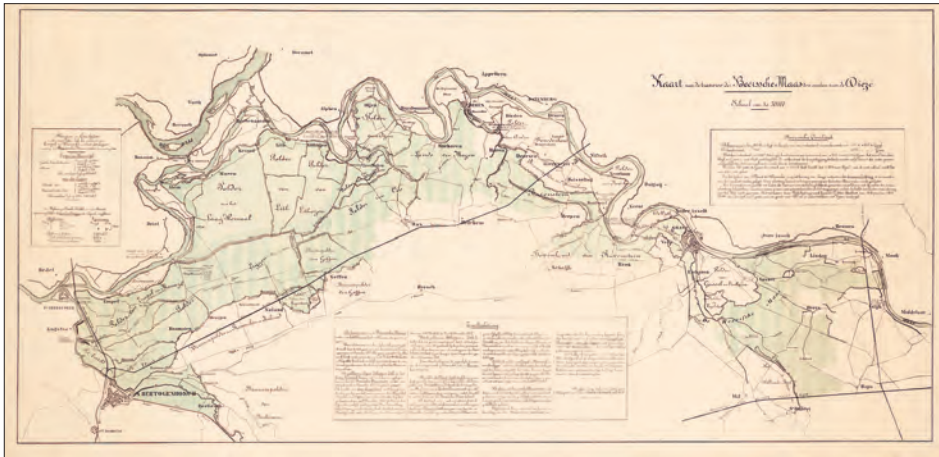
De Schotse filosoof David Hume (1711-1776) reisde in 1748-1749 door Europa en deed daarbij ook de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan. In een brief vanuit Nijmegen schreef hij op 20 maart 1748: 'We have come from Breda in two days & lay last Night at Bois-le-duc, which is situated in the midst of a lake & is absolutely impregnable.'¹ 's-Hertogenbosch als 'een onneembare stad midden in een meer' was in die tijd een bekend beeld en wat Hume zag was illustratief voor de situatie waarin die stad en haar omgeving eeuwenlang verkeerde. Telkens weer werd deze streek getroffen door overstromingen. In de periode 1740-1795 tenminste elf keer, in 1740/1741, 1744, 1747/1748, 1751, 1757, 1764, 1781, 1785, 1789/1790, 1792 en 1795. Wat was hiervan de oorzaak, en werden maatregelen genomen om de wateroverlast te beteugelen? Deze vragen worden behandeld in onderstaand artikel.

De periodisering is gekozen, omdat in 1740 in de Republiek, voor zover bekend, voor het eerst een vorm van bovenregionale hulpverlening ontstond. Dit kan worden gezien als een vorm van proto-nationalisme in een tijd dat er nog geen sprake was van een nationale eenheidsstaat. Als eindjaar is 1795 gehanteerd, omdat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden toen opging in de Bataafse Republiek. Daarmee ontstond een andere staatsvorm en werd de grondslag gelegd voor een meer centraal gestuurde eenheidsstaat.

1 David Hume, brief uit Nijmegen van 20 maart 1748 in: J.Y.T. Greig (red.), *The Letters of David Hume. I: 1727-1765* (Oxford 1932; herdr. 2011) 119; J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Deel 5 1675-1750* (Franeker 2006) 799.

Afb. 1. Kaart van het oostelijk deel van Brabant door W. van der Burght, uitgegeven door Janssonius, Amsterdam 1635. Deze kaart toont de vele waterlopen die via de Dommel en de Aa uitwateren in de Dieze bij 's-Hertogenbosch. BHIC, Collectie kaarten en tekeningen, inv.nr. 6788-02.

Afb. 2. Kaart van de loop van de Beerse Maas ten oosten van de Dieze, 1872-1882. BHIC, 343 Collectie kaarten en tekeningen, inv.nr 343.

Waterstaatkundige situatie

's-Hertogenbosch ligt in een rivierdelta. De beken Aa en Dommel monden bij de stad uit in de Dieze die vervolgens weer afwatert op de Maas. De beken brengen water mee van tal van kleinere stroompjes en beken in Noord-Brabant. Wanneer de waterstand op de Maas zo hoog was dat afwatering daar niet mogelijk was, zocht het water een uitweg over land. Die hoge waterstand op de Maas werd deels veroorzaakt door grote hoeveelheden neerslag, maar ook doordat water uit de Waal in de Maas stroomde. Bij Sint-Andries bestond immers een open verbinding tussen Maas en Waal. Als op de Waal meer water en/of ijs aanwezig was dan de capaciteit daar aankon, dan zocht het water en eventueel ook het ijs een uitweg naar de Maas, hetzij via het kanaal van Sint-Andries, hetzij over land via de nabij gelegen Heerewaardse Overlaat. Het water en/of ijs beukte dan tegen de Maasdijk aan de Brabantse kant in de omgeving van Lith en die was daar niet altijd tegen bestand. Als de Maasdijk op een of meerdere plaatsen brak, stroomde het water naar de lager gelegen polders rondom 's-Hertogenbosch. Maar dit was niet het enige Maaswater dat de stad bedreigde.

Immers, bij het bedijken van de Maas waren tussen Gassel en Linden ter hoogte van Beers en tussen Katwijk en Cuijk twee stukken van respectievelijk 2500 en 800 meter onbedijkt gelaten. Bij hoog Maaswater stroomde het water hier over de oevers het gebied van de Beerse Overlaat in, ook wel Beerse Maas of 'groene' rivier genoemd. Dit gebied strekte zich uit van Grave tot 's-Hertogenbosch en waterde vervolgens bij het fort Crèvecoeur af op de Dieze. Door het aanleggen van dwarsdijken, zoals de Groenendijk bij Haren in 1569 en de Erfdijk bij Herpen, probeerde men de wateroverlast te compartimenteren, maar bij grote hoeveelheden water baatte dit niet. Aanvankelijk was er nog sprake van incidentele overstromingen, maar in de loop van de achttiende eeuw voerde deze overlaat bijna ieder jaar gedurende enkele dagen of zelfs maanden water.²

Op het moment dat de Beerse Maas niet kon afwateren op de Dieze stroomde het water samen met het overtollige water uit Dommel en Aa naar de polders ten westen van 's-Hertogenbosch. Daardoor inundeerde dan niet alleen dat gebied, maar ook de stad zelf. Het was deze situatie die David Hume aantrof, toen hij de stad in januari 1748 aan deed.

Hulpverlening

Tijdens die overstromingen was hulpverlening van essentieel belang voor de bewoners. Zij waren immers verstoken van voeding en brandstof. Hoewel dat in de achttiende eeuw toch vooral een lokale aangelegenheid was, ontstond er na de Tweede Kerstvloed in 1740

² Chr. de Bont & G.J. Maas, Tussen Grave en Ravenstein Archeologische verwachtingen langs de boorden en in het winterbed van de Maas vanuit fysisch en historisch geografisch perspectief. Alterra rapport 762 (Wageningen 2003) 20-21.

Afb. 3 Kaart van Zuyd-Holland met aanwyzing der overstroming door eys en dykbraaken in den Jaare 1726 omtrent de maanden Jan. en Febr. en Dec. en Jan. 1740 en 1741. NA, Collectie Hingman toegang 4.VTHR, inv.nr. 563.

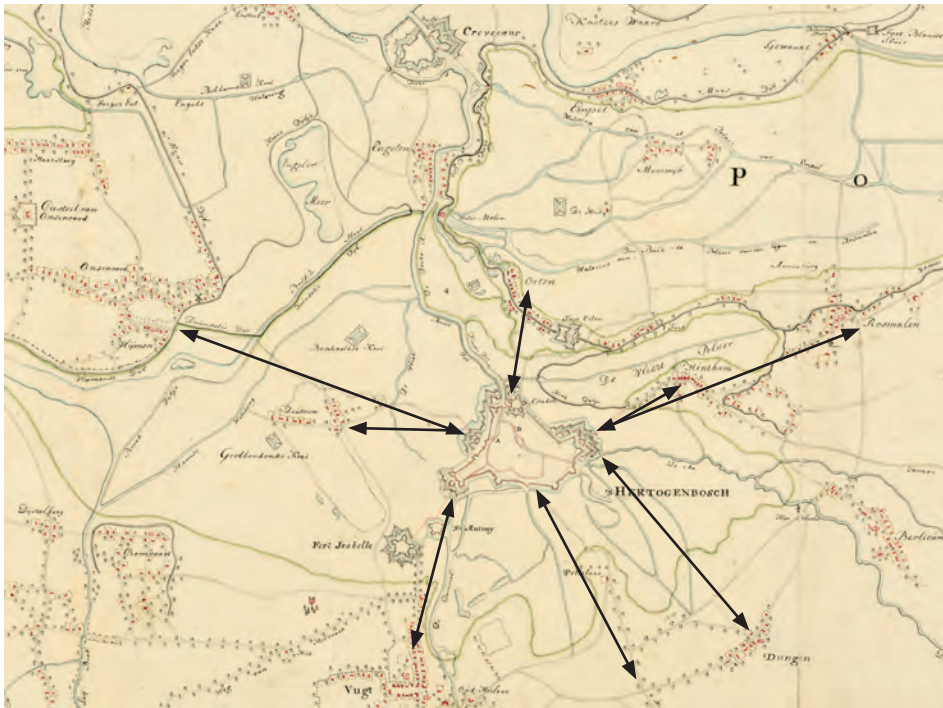
een nieuwe tendens. Na deze overstroming, die meerdere gebieden in de Republiek trof, ontstonden in Amsterdam en Rotterdam burgerinitiatieven om de noodlijdenden van de watersnoodramp elders in het land te helpen. In Amsterdam gebeurde dit op initiatief van de bekende geschiedschrijver Jan Wagenaar (1709-1773). In Rotterdam startten particulieren al eerder een hulpactie, aanvankelijk gericht op de nabijgelegen Alblasserwaard. Na onderling contact tussen deze hulpverleners organiseerden zij een geldinzameling die alleen al in Amsterdam in zeven weken tijd 30.000 gulden opbracht. Naarmate er voldoende financiën beschikbaar kwamen en er ook smeekbeden binnenkwamen uit andere getroffen gebieden, verleende de Rotterdamse organisatie ook hulp buiten de Alblasserwaard. De noodlijdenden kregen in eerste instantie voedsel en kleding.

Ook de Staten Generaal bood hulp en liet hooi, brood en andere etenswaren uitdelen. Hoewel er lijsten opgesteld werden voor de uitgegeven goederen bleef onbekend hoeveel mensen daadwerkelijk hulp ontvingen. Wel was vastgelegd dat inwoners van meer dan honderd dorpen hulp kregen. Toen medio maart de voedselhulp afgebouwd kon worden, resteerden er nog zoveel financiële middelen dat de organisaties van Rotterdam en Amsterdam gezamenlijk besloten deze in te zetten voor de restauratie van beschadigde huizen en zo mogelijk een of twee koeien beschikbaar te stellen aan de behoeftigen, zodat die weer in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. De Amsterdamse inzamelactie bracht inclusief giften van enkele andere Hollandse plaatsen uiteindelijk ruim 55.000 gulden op. Daarmee werden hulpacties uitgevoerd in het rivierengebied vanaf de Alblasserwaard oostwaarts tot en met het land van Maas en Waal.³

Generaliteitsgewest Brabant bleef, terwijl de overstromingen daar toch ook schade toebrechten, verstoken van deze hulpacties. Daar diende men de gevolgen zelf te dragen. Dankzij lokale collectes slaagde men er in 's-Hertogenbosch in om de directe hulpverlening zelf te financieren. In Den Bosch coördineerden de schepenen en hun president als vanouds de hulpverlening.⁴ De stad was opgedeeld in acht blokken (wijken) en de schepenen ontvingen de blokmeesters en vertegenwoordigers van de diverse gilden en bespraken met hen onder meer de voedselvoorziening. Tijdens watersnoden werkten de molens die het graan moesten malen immers niet altijd. Ook waren de ovens van de bakkers

3 Jan Wagenaar, 'Verhaal van 't bestierde der verzamelde penningen en behoeften van de noodlijdenden in de overstroomde landen in 1740 en 1741', in: Verzameling van historische en politieke tractaaten (Amsterdam: Yntema en Tieboel 1776) I, 33-68 (pp. 38-42, 44-45, 58-64 en 66).

4 Erfgoed 's-Hertogenbosch (EH), 001 Oud stad-sarchief (OSA), Resoluties van de schepenen, inv.nr. 432: 1740-1741, f. 127.

Afb. 4 In tijden van hoog water onderhield het schippersgilde veerdiensten tussen 's-Hertogenbosch en omliggende dorpen. In het noorden naar Orthen en dan met de klok mee naar Hintzenham, Rosmalen, Den Dungen, Sint-Michielgestel, Vught, Deuteren en Vlijmen. Voor deze veerdiensten werden ook reglementen opgesteld. Ingetekend op een uitsnede uit een manuscriptkaart van het gebied tussen Grave en Capelle met de inundaties van 's-Hertogenbosch en Heusden en alle overige defensieve maatregelen in de jaren 1746 en 1747. BHIC, Collectie kaarten en tekeningen, inv. nr. 7033.

veelal onbruikbaar, omdat die onder water stonden. Na een inventarisatie van bruikbare ovens, stelden de schepenen graan uit de stadsvoorraad beschikbaar, Het schippersgilde zorgde voor boten, enerzijds om mensen te vervoeren naar een droge plaats, anderzijds voor het vervoer van brood en brandstof naar de stad. Daarnaast onderhielden zij veerdiensten naar de omliggende dorpen. De veerdienst naar en van Vlijmen was daarbij van bijzonder belang, omdat daar de post uit Holland met nieuws en mogelijke instructies van de Staten-Generaal aankwam.

De blokmeesters zorgden in hun wijk voor de distributie van brood en turf, hielden daar collectes, evacueerden bewoners en vorderden leegstaande panden.⁵ Zieken uit het Groot Ziekengasthuis vonden onderdak in kerken of op de zolder van het stadhuis. Patiënten van het krankzinnigengesticht Reinier van Arckel kregen een plaats in de gevangendoor.⁶

De schepenen zorgden er tevens voor dat de diverse kerkbesturen onderling afspraken maakten over het gebruik van de beschikbare kerken. In 1740 was geen enkele kerk bruikbaar, maar bij de latere overstromingen bleef de Franse kerk wel inzetbaar voor diensten. De schepenen overlegden ook met de garnizoenscommandant. Zo verbleven er tijdens de overstroming van 1747-1748 veel militairen in de stad vanwege de Oostenrijkse Successieoorlog. Het Bossche stadsbestuur sprak met de militaire gouverneur af dat de soldaten zo veel mogelijk in de barakken werden opgevangen en met drieën de bedstee deelden. Daarna volgden inkwartiering bij de burgers. Als uiterste oplossing zouden de soldaten buiten op de wallen kamperen en droeg het stadsbestuur zorg voor stro, vuur en licht.⁷ Hulp werd eveneens verleend door de Diaconie van de Hervormde Gemeente die haar arme gemeentelieden ondersteunde.⁸

In 1740 en 1757 lieten ook de Staten-Generaal brood en ander voedsel alsmede hooi uitdelen. In 1757 deden zestien dorpen in de Meierij hiervoor een beroep op dit college. Verder bleef de staat op afstand. Wel schreven de Staten-Generaal na de watersnoden van 1751, 1757 en 1764 een dank-, vasten- en bededag uit. Dit was een gebruikelijk ritueel dat in de achttiende eeuw jaarlijks gehouden werd, en verder bij belangrijke gebeurtenissen voor de gehele samenleving. Daarbij werd Gods zegen of ontferming afgesmeekt. Een biddagbrief gaf het onderwerp voor de preek aan dat door predikanten in de gehele Republiek werd gebruikt. Zo beïnvloedden de Staten-Generaal de groei van een saamhorigheidsgevoel in de Republiek.⁹

5 Resoluties van de schepenen 1740-1741, f. 126-127.

6 Resoluties van de schepenen 1740-1741, f. 124 (24 december 1740).

7 OSA, Resolutieregister door mr. A. van Heurn, inv.nr. 366, f. 841 (21-12-1747).

8 EH, 0091 Diaconie van de Hervormde Gemeente, inv.nr. 5: Resolutiën 1747-1753, f. 32r, 33r-34r.

9 Peter van Rooden, 'Dis-senters en bededagen. Civil religion ten tijde van de Republiek', Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 107 (1992) 703-712 (pp. 704-705).

Preventiemaatregelen

In de achttiende eeuw behoorde waterbeheer vooral tot de taak van de gewesten en waterschappen. Verder droegen plattelands- en stadsbesturen de zorg voor de waterwegen binnen hun grondgebied. Na een grote watersnoodramp ontwikkelden deze organisaties verbeteringsplannen, maar deze kwamen niet altijd tot uitvoering. Dat kon gebeuren door een tekort aan voldoende financiële middelen om adequate verbeteringen uit te voeren of door verschillende, tegenstrijdige belangen van de betrokken partijen. Een voorbeeld hiervan is het plan Bastingius uit 1658.

Plan Bastingius

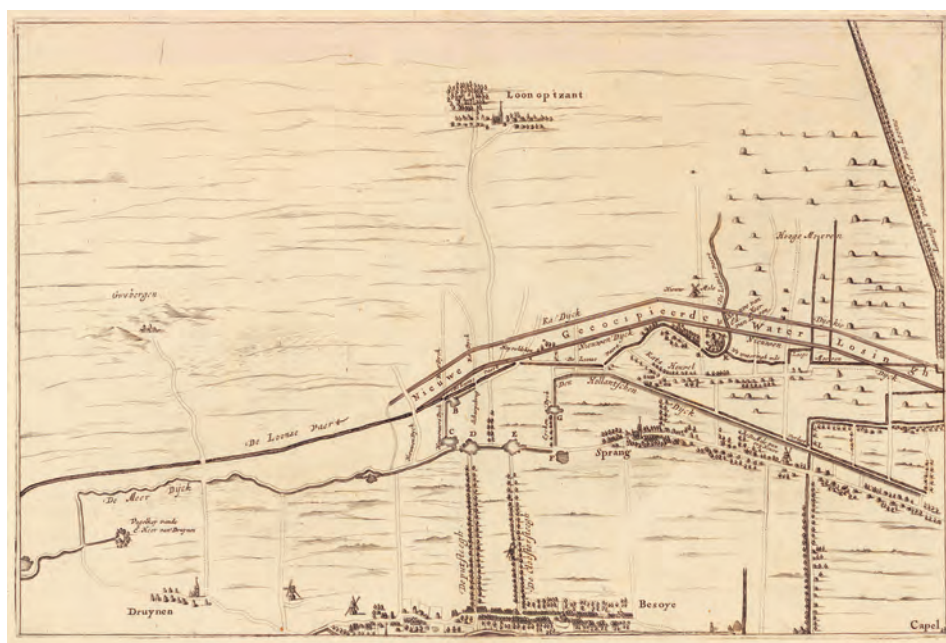
In 1658 gaf het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch opdracht aan landmeter J. Bastingius om het gebied tussen 's-Hertogenbosch, 's-Gravenmoer en Raamsdonk in kaart te brengen. Aanleiding was de doorbraak van de Meerdijk en Hoevenaarsdijk op de grens van Loon op Zand en Waalwijk. Daarbij ontstond het Galgenwiel en overstroomde een flink deel van de Langstraat.

Voor zijn plan maakte Bastingius gebruik van het tracé van de Loonse turfvaart (van Kaatsheuvel naar de Dieze ten noorden van 's-Hertogenbosch) die in 1642 buiten gebruik was gesteld. Daarbij waren de bruggen en sluizen gesloopt, maar de loop van de vaart was nog grotendeels intact en is ook op de kaart van Bastingius ingetekend. Zijn plan behelsde een breed stroombed aan weerszijden van de voormalige vaart, begrensd door dijken. Minutieus bracht hij dijken, land- en waterwegen in kaart en hij kwam met een verbetervoorstel om in de toekomst geen last meer te hebben van wateroverlast.

Het Bossche stadsbestuur voelde hier wel voor, maar wist dat voor de uitwerking van deze oplossing medewerking van derden nodig was. Zij liet daarom de kaart van Bastingius in koper graveren en drukken, waarna zij in 1659 exemplaren opstuurden naar verschillende steden, waaronder Tiel, Zaltbommel, Gorinchem en Heusden. Zo trachtte het bestuur medestanders te winnen, echter tevergeefs. Een kanaal graven van 7,5 kilometer met een breedte van 173 meter was een te kostbare onderneming. Maar ook speelden bezwaren van de dorpen ten westen van 's-Hertogenbosch een rol. Met name Engelbrecht van Immerseel, heer van Loon op Zand (1610-1652) protesteerde hevig. Hij zag het niet zitten dat het noorden van zijn heerlijkheid regelmatig zou worden overstroomd.¹⁰

¹⁰ Bram Steketee & Hans Willems, Vier eeuwen wateroverlast langs de Maas. Het waterbeheer van de Maaspolders en de stad 's-Hertogenbosch (Utrecht 2013) 79-81; F.G.J. van Rijkevorsel, Bijdrage tot een nadere kennis van de gebrekkige waterlossing en het ontworpen kanaal van uitwatering der Boven-Maaspolders en de landen in de omstreken van 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 1848) 41-42; Lauran Toorians, Zandloper. Landschap en geschiedenis van het Nationaal Park De Loonse en Drunense Duinen en omgeving (Tilburg 2008) 74-76.

Afb. 5 Tweede blad van de in 1658 door J. Bastingius en in opdracht van het Bossche stadsbestuur vervaardigde kaart in zes bladen met het plan voor een 'Nieuwe Geconcipeerde Water Losingh'. De letters B t/m G geven de dijkdoorbraken aan. Het noorden is beneden. BHIC, Collectie kaarten en tekeningen, inv.nr.3119.

Plan Van Barnevelt / Baardwijkse Overlaat

Na de watersnoodramp van 1740 presenteerde de burgemeester van Gorinchem, Marius van Barnevelt, tevens dijkgraaf over het Land van Arkel en de Vijfherenlanden, een op Bastingius geïnspireerd plan om een overlaat aan te leggen tussen Drunen en Baardwijk, de Baardwijkse Overlaat waardoor het overtollige water kon afstromen naar het Oude Maasje. Deze overlaat was onderdeel van een groter plan, dat als eerste voorzag in een overlaat langs de Diefdijk, waardoor de Lek kon afwateren op de Linge en zo vervolgens water kon lozen op de Biesbosch. Daarnaast voorzag het plan in een verbindingskanaal tussen de Lek en de Waal bij Tiel. Via dit kanaal kon een deel van het 'Lekwater' worden geloosd op de Waal bij Tiel. Vervolgens kon de Waal weer afwateren op de Maas richting 's-Hertogenbosch. Het nadeel van dit plan was, dat de omgeving van 's-Hertogenbosch nog meer water te verwerken kreeg. Om dit te kunnen lozen richting de Biesbosch achtte Van Barnevelt een overlaat tussen Drunen en Baardwijk nodig.¹¹

Het duurde tot 1754 voordat het plan uitgewerkt en op kaart beschikbaar was. Meerdere deskundigen, waaronder major-ingenieur B. de Roy, adviseerden om het plan aan te passen. Het plan voor een kanaal van de Lek naar de Waal werd geannuleerd, maar het idee voor de Baardwijkse Overlaat bleef bestaan. Daarna bleef het stil, maar na de grote watersnoodramp van 1757 kwam het plan opnieuw op de agenda.¹²

Waarschijnlijk had dit uitstel te maken met de hoge kosten en de complexiteit van het project. Ook waren waterbouwdeskundigen het niet eens over het nut van zo'n overlaat. Cornelis Velsen zag vooral een oplossing in het opruimen van obstakels en het schoonhouden van de rivieren om de afvoercapaciteit te verbeteren. De gecommitteerden van het Kwartier van Maasland en de Meierij van 's-Hertogenbosch adviseerden te kiezen voor de aanleg van een overlaat in het Land van Heusden, zodat daar het overtollige water van de Maas afgeleid kon worden naar het Bergse Veld. Voor de financiering van dit project vroeg men aan de Staten-Generaal om de ingezetenen van Gelderland, Holland en alle anderen die daarvan profiteerden, in redelijkheid te laten meebetalen.

De Raad van State stond positief tegenover de Brabantse verzoeken, mede omdat vanwege de slechte gesteldheid van rivieren en dijken in de toekomst meer van dergelijke overstromingen verwacht werden. De Raad liet wel eerst onderzoeken of met het ontwerp van Bastingius met minder kosten eenzelfde afwatering van het water bereikt kon worden. Daarvoor werd advies ingewonnen bij majoor-ingenieur B. de Roy. Die was gelegerd in 's-Hertogenbosch en kende daardoor de situatie goed. Hij werkte de oplossing voor de Baardwijkse Overlaat verder uit. De overlaat loosde via de Langstraat en het Oude Maasje in de Biesbosch en zou een gunstige uitwerking hebben voor de dorpen in de Bommerwaard, het Land van Heusden en Altena en de dorpen in de Meierij en nabij de Maas. Ook 's-Hertogenbosch zou niet meer onderlopen. De Staten van Holland en West-Friesland lieten dit plan kritisch onderzoeken door de waterbouwkundigen bij uitstek, professor Johan Lulofs en de landmeters Melchior Bolstra en Klinkenberg. Hun belangrijkste bezwaar was dat de Baardwijkse Overlaat geen oplossing bood voor de problemen van de Neder-Rijn en de Lek en nauwelijks leidde tot vermindering van de wateroverlast op de Waal. Uiteindelijk besloten de Staten toch in te stemmen met de aanleg van de Baardwijkse Overlaat.¹³

Dit betekent niet dat het werk direct in uitvoering kwam. Er diende eerst overeenstemming te komen over de financiering. Uiteindelijk kwamen de onderhandelaars een bijdrage overeen van 25.000 gulden vanuit de stad 's-Hertogenbosch op de totale kosten van 216.000 gulden.¹⁴ Voor de financiering zocht het Bossche stadsbestuur de nodige geldschietters. Die werden gevonden bij de stedelijke instellingen: Godshuis de Heilige Geest, het Groot Ziekengasthuis, het Burgerweeshuis, de kerken en de Nederduitse Diaconie.¹⁵

Afb. 6 Detail uit een exemplaar van de kaart van Bastingius uit 1658 met daarop met pen en bruine inkt in 1754 ingetekend het plan voor de Baardwijkse Overlaat met nieuw aan te leggen zijdijken en 'den te sligtene Meerdijk'. Met deze toevoeging werd de kaart in 1754 ook gedrukt. Collectie Heemkundekring Loon op 't Sandt.

11 Martinus van Barnevelt, Rivierkundige waarnemingen, uit ondervinding opgemaakt, dienstig tot het bepalen van middelen ter voorkoming van overstromingen der aangelegenste rivieren in Gelderland en Holland (Amsterdam: Magerus 1773); Gini van Wijk, Van Baardwijkse Overlaat tot Drongelens Kanaal (Nieuw-kuijk 2015) 44-45.

12 Steketee & Willems, Vier eeuwen wateroverlast, 80-83.

13 EH, 001 OSA, inv.nr. 5631 Stukken betreffende de Baardwijkse Overlaat: Resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland (7-II-1759)

14 EH, 001 OSA, inv. nr. 386 Resolutieregister door mr. A. Martini 1765: f. 65r-66r, 112r-113r, 128r-130r, 140r-146l, 165r-166l, 183r-185r, 198l-203r, 220r-222l.

15 EH, 001 OSA, inv. nr. 2767 Register van lijf- en losrenten met ongefolieerde lijst in verband met de Baardwijkse Overlaat.

Afb. 7 Gedenksteen die in de sacristie van de Sint-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch aangeeft hoe hoog het water stond op 14 februari 1757. Foto auteur.

Overige preventieve maatregelen

Buiten de aanleg van de Baardwijkse Overlaat namen de verantwoordelijke bestuurders meerdere preventieve maatregelen. Zo gebeurde het schouwen van dijken daar al vanaf 1331, dit op last van de hertogen van Brabant.¹⁶ Maar ook de waterschappen zelf vervulden een actieve rol om de dijken in hun polders in goede staat te houden. Zo werd in augustus 1785 bij aanhoudend wassend water een dam gelegd in het Bossche Veld om daarmee de inundatie van de polder te voorkomen.¹⁷ In 1791 bleek een verhoging van de Boschdijk noodzakelijk. Daar er onvoldoende geld in kas was, sloot het waterschap hiervoor een lening af, zodat het werk toch uitgevoerd kon worden.¹⁸

Het Bossche stadsbestuur was verantwoordelijk voor het onderhoud van de Dieze. Goed onderhoud was van vitaal belang voor het stedelijk waterbeheer, de scheepvaart en de gezondheid van inwoners. De schepenen zorgden dan ook voor het periodiek reinigen van de waterloop. Zo stelde de schepenen in 1753 een reglement vast tegen het werpen van vuil in de Dieze en in de haven.¹⁹

Het vuil diende voortaan in een bak bewaard te worden en werd dan opgehaald. Hiermee ontstond een voorloper van de huidige afvalstoffendienst. Particulieren die op de Dieze loosden, kregen de verplichting om roosters te installeren zodat grote stukken vuil niet in de Dieze konden spoelen. Met deze maatregelen droegen waterschap en stadsbestuurders binnen hun mogelijkheden bij aan preventie. Maar het probleem van wateroverlast was te complex om het lokaal te kunnen oplossen.

Conclusie

De hulpverlening bij watersnoden in 's-Hertogenbosch en omgeving in de achttiende eeuw was voornamelijk een stedelijke aangelegenheid. Hoewel particulieren vanaf 1740 initiatieven namen voor bovenregionale hulp, bleef deze beperkt tot het rivierengebied. De Staten-Generaal verleende in 1740 en 1757 op bescheiden schaal ondersteuning. Waterstaatkundigen ontwikkelden strategieën om de waterbeheersing te verbeteren en dit leidde in 1766 tot de aanleg van de Baardwijkse Overlaat.

Waterschappen en het stadsbestuur namen eveneens verbeteringsmaatregelen. Desondanks bleven de steeds terugkerende overstromingen bestaan. Het probleem was ook door de bovenlokale schaal te complex om in die periode tot een oplossing te komen. Tegengestelde belangen tussen de gewesten en tussen lokale bestuurders en defensie, alsmede beperkte financiële mogelijkheden, speelden hierbij eveneens een rol. 's-Hertogenbosch was tot 1874 een vestingstad en maakte onderdeel uit van de Zuiderwaterlinie. Bij aangedragen oplossingen voor waterbeheer in de achttiende en negentiende eeuw prevaleerde bij de besluitvorming dan ook het landsbelang boven lokaal en regionaal belang.

Behalve bij Cornelis Velsen ontbrak een bredere benadering die niet de lokale, maar regionale en zelfs nationale waterstaatkundige problematiek tot uitgangspunt nam. Deze situatie weerspiegelt de verbrokkelde bestuurscultuur van de Republiek.

¹⁶ H.G.J. Buijks, *675 Jaar waterschappen in de Maaskant 1309-1984* (2e herz. druk, Oss 1987) 11.

¹⁷ Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), 7511 Polder Boschveld en Majj, inv.nr. 3; Notulen van de vergaderingen van de geërfden en de geëmmiteerden 29 augustus 1785.

¹⁸ Als in noot 17, 1 oktober 1791.

¹⁹ EH, 001 OSA, inv. nr. 373; Resolutieregister door mr. A. van Heurn 1 september 1753, f. 361-367.